

„СЛЕД БОГ“ – ПРОБЛЕМ(АТИЧ)НИ РАЗМИШЛЕНИЯ

Ангел С. Стефанов

Българска академия на науките

Резюме. Предлагам мои размишления, породени от прочита на новата книга на Ричард Докинс със заглавие „След Бог. Ръководство за начинаещи“. Текстът не е рецензия на тази книга, а опит за формулиране на проблеми и търсене на техни възможни решения. Те се отнасят до оптимизма на Докинс за обяснителния потенциал на естествения отбор и неговата атеистична позиция.

Keywords: атеизмът на Докинс; естествен подбор; интелигентен дизайн; наука и религиозна вяра

Този текст представя мои размишления, породени от прочита на книгата на Ричард Докинс (2019) със заглавие „След Бог. Ръководство за начинаещи“⁽¹⁾. По-скоро му подобава името „проблем(атич)ен отклик“, по две причини. Първата е, че този отклик не е стандартна рецензия на книгата. Втората е, че този текст няма претенцията да е организиран около защитата или критиката на даден възглед или на конкретна теза, а да предлага съпоставяне на такива, сиреч да изнася проблеми за размисъл, възможните изходи от които може би няма да са едни и същи за неговите читатели. Приеманите изходи могат често да пораздат и нови питанки.

Но нима е възможно, щом ще умувам върху съдържанието на една книга, да предлагам писание, което не е нейна рецензия? Това не е възможно, но рецензентската претенция тук е сведена до минимум. За удобство на читателя започвам веднага с онези кратки редове, които могат да се възприемат като ясни рецензентски задявки.

Книгата е интересно четиво за критично мислещи хора. Затова и нейният навременен превод може само да се приветства. Чрез нея всеки читател, освен ако не е специалист в областта на еволюционната биология, може да разшири школските си знания за живата природа и да научи много любопитни неща за жизнестойността на биологични видове, дори за добре познати, като обитателите на зоопаркове. Но още по-любопитно е, че някои от тези неща могат да се вземат като отлични аргументи от привържениците на интелигентния ди-

зайн, докато самият автор е непримирим критик на всякакъв тип креационизъм. Такива са устройството и работата на сърцето на преследвания жертвата си гепард (Dawkins, 2019: 157), на очите на гръбначните животни и на човека (Dawkins, 2019: 158 – 159), кожата на октоподи и калмари, която „наподобява жив телевизионен екран“ (Dawkins, 2019: 164), както и много други подобни примери. Това е напълно заслужена похвала за информационно наситената и интересно написана книга на Ричард Докинс.

Критичното ми отношение към нея се носи от следната констатация. Известно е, че нейният автор е атеист. Това би следвало да е един, сам по себе си, неутрален факт досежно поднасяните в текста разсъждения, още повече че авторът използва навсякъде рационално измайсторена аргументация. Той обаче си позволява да натрапва на читателите си своята атеистична позиция. Докинс има пълно право на това, разбира се, но би било далеч по-добре тази негова позиция да бъде евентуално споделена от читателя едва след прочита на книгата, а не чрез попътни увещания. Иначе се появява риск от предварително захвърляне на подобно четиво от страна на някои дълбоко убедени в правотата на религиозната си вяра люде.

Това са моите рецензентски задявки.

Ако в онова, което следва, се прокрадва понякога мое отношение към авторски твърдения с прозиращи критични нюанси, нека то да не се приема като рецензентско старание, а единствено като туряне върху везните на правдоподобността на алтернативни виждания пред отсъждащия читателски ум.

Тук вече иде мястото за споделяне на моите проблем(атич)ни размишления, които носят конотациите и на двете насложени прилагателни. На първо място, те са *проблемни* далеч не толкова по своя замисъл, а защото се облягат върху възможни изходи от все още нерешени проблеми. На второ място, те са *проблематични*, доколкото някои от тях се сблъскват с пределни ограничения на крайния човешки разум.

Според Докинс много легенди от миналото трябва да се приемат твърде предпазливо. Защото няма живи свидетели или надеждни исторически документи за онова, което тези легенди описват, и което се е предавало от уста на уста. Когато Омир например е седнал да пише за случките от Троянската война, те вече били изкривени от преразкази през дълги поколения. Не е ясно дали героят Ахил и красивата Елена са били реални личности, а дори не знаем кой е бил и самият Омир, кога е живял, наистина ли е бил сляп и пр.

„Същото се отнася и до историите на Стария завет. Нямаме по-голямо основание да вярваме в тях, отколкото в Омировите стихове за юначния Ахил и хубавата Елена. Историите за Авраам и Йосиф са еврейски легенди точно както тези на Омир са гръцки легенди“ (Dawkins, 2019: 28).

Самата дума „легенда“, представяща някакви събития от миналото, носи внушението, че не можем да сме сигурни дали изобщо те са се случили,

или легендата преследва някакви извънисторически, например морализаторски цели. Това е така, разбира се, но дали пък някои легенди, ако бъдат разсъблечени от техните митологични или приказни одежди, не ни отвеждат в корена си към действително случили се събития? Самият пример на Докинс с Троянската война като че ли говори тъкмо за това. Независимо че това древно събитие се е възприемало почти като мит, през 1870 г. Хайнрих Шлиман открива развалини в близост до Дарданелите, приети от научната общност именно като останки от древната Троя. А това означава, че Омир не е изсмукал от пръстите си конкретното историческо събитие, независимо от митологичните украшения, с които го е окичил в културната атмосфера на своето време.

След задявката с Ветхия завет Докинс ни убеждава и в условностите на Новия спрямо творците на евангелията и описаните в тях събития. Според него историците се били смущавали, „че ако не броим евангелията, за Исус почти няма споменавания в други източници“ (Dawkins, 2019: 29). Самият той посочва сведение от Йосиф Флавий, но омаловажава неговата достоверност чрез допускане на по-късни християнски добавки, както и текст, говорещ за наказанието на Исус по времето на управлението на Тиберий, останал от Тацит, към който няма забележки. Но пък само един свидетел не е свидетел – умотворение, на което Докинс вероятно разчита като подтекст.

Но ако все пак се промъква признанието, че „повечето, макар и не всички, учени смятат, че Исус действително е съществувал“ (Dawkins, 2019: 31), то съмнението избуява относно авторството и съдържанието на четирите евангелия:

„Кой е писал евангелията? И кога?... Но всъщност никой няма и най-малка представа от кого са писани... Всичко присъстващо в евангелията страда от неизбежно *изкривяване и преувеличение* вследствие на десетилетията устно преразказване още преди тяхното създаване“ (Dawkins, 2019: 31 – 32, мой курсив).

И за да подкрепи тези твърдения, Докинс прави аналогии с много по-близки исторически събития като убийството на президента Кенеди и атаките от 11 септември в Ню Йорк и Вашингтон, за които се срещат разноречиви твърдения. Какво остава тогава за истинността на евангелията?

Този тип внушения подобава на един автор, неприкриващ своя атеизъм и предпазващ читателите си от религиозни заблуди. Това е една, струва ми се, позиция на Докинс, лишена от всякакво притворство и корист. Но дори това да е така, то можем ли (а и трябва ли) да подхождаме към текстовете на Свещеното писание по такъв начин, сякаш те са равнопоставими с писмените исторически извори? Не трябва ли да имаме пред очи обстоятелството, че тези текстове не са книги по стара история и география, а имат съвсем друго духовно предназначение?

Тези реторични въпроси загатват отрицателен отговор на първия и положителен отговор на втория, бидейки в противовес на Докинсовата аргументация. Но дали пък те са надежден контрааргумент?

Дори да допусна, че Докинс би подкрепил положителния отговор на втория въпрос, сиреч дори той да би се съгласил с твърдението, че Свещеното писание има друго духовно предназначение от онова на запазените исторически извори, атеистичната му нагласа не би му позволила да приеме отрицателния отговор на първия въпрос. Това означава, че той възприема текстовете на Свещеното писание като писмени свидетелства за случили се в конкретно историческо време събития на определени географски местоположения. Приемането на различното духовно предназначение на текстовете на Свещеното писание може да омекоти в малка степен тази претенция, но не би я зачеркнуло. Тогава онова, което би могло да го убеди, че тези текстове не са само измислица, е посочването на рационален аргумент, съпоставим с неговите аргументи.

Такъв аргумент може да са единствено появяващи се съобщения на археолози и историци за действително разкрити обекти или за установени исторически личности, споменавани в Свещеното писание. Доколкото ми е известно, от време на време се появяват тъкмо такива съобщения. Последното, което ми попадна, е за следното скорошно археологическо откритие: „В пустинята между Израел и Йордания археолози попаднаха на неочаквано доказателство, че земята Едом от книгата „Битие“ на Библията²⁾ наистина е съществувала... Това е поредно потвърждение на науката, че събитията в Библията не са измислица.“⁽³⁾

Не съм сигурен какво Докинс има предвид под настояването, че в евангелските текстове откриваме „изкривяване и преувеличение“. Ако под този израз той има предвид такива действия на Господ, като изгонване на бесове⁴⁾ или ходене по морски вълни⁵⁾, то тези и другите извършени от Него чудеса изграждат ствола на християнската вяра. Нали се съгласихме, че Свещеното писание има съвсем различна духовна стойност от онази на всички други писани от хора книги. То възплащава в себе си по един удивителен начин знание, упование, напътствие и надежда за спасение. Затова и не можем да не очакваме в него „изкривявания и преувеличения“ от гледна точка на една атеистична рационалност. В този смисъл, мнението на автора на разглежданата книга е в хармония с прегърнатия от него светоглед.

Идейната „червена нишка“ в книгата е неспирната защита на Дарвиновата теория за естествения отбор, движещ еволюцията на живия свят. Критикувана от различни, първоначално религиозни позиции, а впоследствие и от някои научни аргументи, Дарвиновата теория се приема от учения свят днес, съществено разширена с възприетия генетичен механизъм, обясняващ начина на осъществяване на естествения и изкуствения отбор при измененията на

биологичните популации. Бих могъл да кажа, че еволюционната парадигма, основана на различни генни мутационни модели, е концептуалната постройка на съвременната синтетична теория в биологията. Оттук идва и Докинсовата непрестанна защита на Дарвиновата теория, всмукана идейно в съвременната еволюционна парадигма.

Но Докинс е толкова обсебен от вездесъщността на естествения отбор, че чрез него обяснява също и наличието на морална доброта. „В нашите мозъци – пише той – е заложен потенциал както за добро, така и за зло. Между двете съществува баланс, но с течение на историята този баланс се измества към доброто“ (Dawkins, 2019: 241). Освен това според него народи от по-далечното минало, изповядвали по-агресивни религии са оцелявали спрямо онези, чиито религии са били по-миролюбиви, защото фанатичното надделяване на агресора се е съпътствало и с оцеляване на неговата религия. Дарвинисткото обяснение е, че гените на завоевателя се запазват в неговото потомство (Dawkins, 2019: 240).

Не храня съмнения в еволюционната теория и естествения отбор. Това са надеждно подкрепени чрез наблюдения и експерименти теории, приемани за верни днес от научното общество. Но нима трябва да забравим за ролята и на социалната среда, в която израства човешкият индивид? Или пък не сме ли се сблъскали с любопитни обстоятелства на двама братя, чийто живот е даден от едни и същи баща и майка, но единият е с развит талант в областта на спорта или артистичното изкуство, а другият – трудно поправим пресътпник?

Изглежда Докинс е прав да завърже своя атеизъм във впряга на естествения отбор, за да се противопостави по-убедително на креационистите. Много от техните теории търпят силната критика на един отдавнашен ироничен аргумент, че ако те са верни, то ще излезе, че Бог се е пошегувал, като нарочно е внедрил в геологическите пластове вкаменелости на живи организми, обитавали Земята преди милиони и дори милиарди години. Но ако този аргумент е силен за повечето версии на креационизма, той е безсилен както срещу интелигентния дизайн, така и срещу деизма.

Нека погледна към интелигентния дизайн. Тази доктрина не отхвърля изцяло еволюционната парадигма, независимо че говори за периодично осъществявани и целево насочвани корекции в процеса на еволюцията на биологичните видове. Затова и посоченият ироничен аргумент не сработва като нейна критика.

Защо интелигентният дизайн не може да претендира за научна теория, съм обяснявал многократно. Тази констатация обаче, сама по себе си, не е аргумент, че тази доктрина не би могла да се окаже вярна. Навремето и теорията, че от небето могат да падат камъни, е изглеждала напълно измислена, а се оказала самата истина. Но се съзира интелектуална съ-

протива срещу интелигентния дизайн дори у вярващи християни, които изобщо не се главоболят дали той е научна теория, или не. Защо? Защото искрено вярващият християнин може да си зададе въпроса: „Нужен ли е на Бог свръхестествен чирак, който да се грижи за правилната еволюция на Неговото творение?“. Под свръхестествен чирак имам предвид ясно предпологащата, но никога неизяснявана фигура на интелигентния дизайнер. В рамките на християнската вяра никъде не се мярка такава фигура, нито сред небесното войнство, нито сред тварните земни същества. Без нея обаче интелигентното проектантство не би било възможно. Но дали Бог се нуждае от такова чиракуване, което да се намесва в Неговия план за възникването на живота и коригиращо да напътства с времето биологичната еволюция? Не означава ли всичко това, че Божиите творения са недодялани и трябва да се усъвършенстват с времето? Едва ли.

Като ясен пример за интелектуална съпротива срещу интелигентния дизайн мога да посоча позицията на един световноизвестен учен. На задната корица на една негова известна книга можем да прочетем: „Д-р Франсис Колинс, ръководителят на проекта „Човешки геном“, е един от водещите световни учени. Той работи на предния фронт в изучаването на ДНК – кода на живота. *И в същото време е човек с непоклатима вяра в Бог и Писанието*“ (Collins, 2008, мой курсив). Според интелигентния дизайн сложните биологични структури изискват намесата на дизайнер. Но този аргумент е същият, пояснява Колинс, който ни предлага и Уилям Пейли в началото на XIX век. Днес обаче класическият дизайнерски аргумент за несводима сложност на биологичните структури, като изящното двигателно устройство на камшичните бактерии, и то на наноравнище, е преодолян чрез обяснение за неговата поява „по еволюционен път в един постепенен процес на малки последователни промени“ (Ibid: 170 – 171).

Привържениците на интелигентния дизайн твърдят, че той не е библейски креационизъм. Те не тръгват от предпоставката за Божието сътворение, за която се търси впоследствие потвърждение, а вървят по обратния път. Най-напред констатираят несводимата сложност на органичните системи, изискващи огромно количество информация и изящна конструкция, след което издигат твърдението, че те са резултат от интелигентна проектантска дейност. И в двата подхода обаче се предполага фигурата на свръхестествен проектант. Искрено вярващите християни обаче едва ли биха искали да умножават могъщите същности, способни на човекосътворение, поради което биха отмахнали фигурата на друг „дизайнер“ освен Бог. Изглежда затова и Колинс ни казва: „Бог, който не е ограничаван от време и пространство, е създал Вселената и е установил природните закони, които ще я управляват. В желанието си да насели тази иначе стерилна Вселена с живи същества, Бог е избрал елегантния механизъм на еволюцията...“ (Collins, 2008: 182).

Въпреки че не може да претендира за научна теория, изглежда, че все пак има научна полза от интелигентния дизайн. Тя е в това, че стимулира генетици и микробиолози да запълват някои съществуващи питанки относно зараждането на живота, както и относно еволюционните механизми през камбрийския взрив. При мутационната изменчивост например организмите могат да се сдобиват с нови гени, да рециклират старите в нови функции, но и да губят някои от своите гени. Изследването на комбинацията на тези процеси може да даде отговори на някои салтационистки предизвикателства, вземани като аргументи в полза на интелигентния дизайн.

Проектантската алегория, подсказана от претенциите на интелигентния дизайн, често придобива вселенски мащаб в духа на (силната версия на) антропния принцип. Той ни отвежда към божиеото сътворение върху основата на много любопитни наблюдения за основните тухлички, вградени във физическото устройство на света. И наистина, човек не би могъл да се появи в него, ако те бяха дори мъничко по-различни, както и ако бяха по-различни редица други астрономични параметри, засягащи космическата орбита, начин на въртене на Земята и нейната средна отдалеченост от Слънцето. Ако масите и зарядите на елементарните частици, изграждащи химическите вещества, както и силите на познатите ни физически взаимодействия бяха с части от процента по-други, то или нямаше да има стабилни атоми, или Вселената щеше да се разширява много по-бързо или пък да колапсира скоро след своето раждане, като нямаше да могат да се образуват звезди и планети. Значи стотиците физически, космологични и астрономични параметри, довели до възникване на биологичните видове и човека на Земята, са изключително точно прецизирани, за да се постигне тази цел.

„Това кара някои теисти да хранят надеждата, че Бог все пак се крие някъде зад кулисите. Сякаш стойността на всяка фундаментална константа е била зададена с копче, което се върти като на старомоден радиоапарат. И всички копчета трябва да са настроени вярно, за да съществува Вселената, каквато я познаваме, а следователно и ние самите.

Колкото и силно да е изкушението да вярваме в някакъв креативен разум, в божество, въртящо тези копчета, в никакъв случай не бива да му се поддаваме“ (Dawkins, 2019: 274).

А защо „не бива да му се поддаваме“? Ами защото в предходните глави Докинс бил обяснил как всичко това е възможно, благодарение на естествения отбор. Ама дали пък той е валидно допускане и за Вселената, сиреч за света, като цяло, независимо от декларацията, че „обяснението на нещо относително просто като произхода на физичните закони и константи би трябвало да е детска игра в сравнение с горното“ (Dawkins, 2019: 275). „Горното“ са биологичните сложности в устройството на живите организми, обяснявани от Дарвиновия естествен отбор.

Но дори да бихме приели, че в това си настояване Докинс е прав, нека не забравяме, че *необходима предпоставка* за започването на самата биологична еволюция са именно уникалните фундаментални физични закони и константи, без които животът не би могъл да възникне и спрямо които естественият отбор не би могъл да се приложи като обяснителен принцип. Дали тогава можем да твърдим, заедно с Докинс, че обяснението на произхода на физичните закони и константи е „детска игра“?

До сравнително скорошното предлагане на концепцията за множественост на вселените появата на нашата Вселена можеше да се обясни или като едно само по себе си естествено възникване, или чрез сътворителния акт на Бог. Но дори учените атеисти не отричаха пренебрежимо малката вероятност Вселената да има основните качества, каквито в действителност притежава. Концепцията за множественост на вселените изглежда да отмества (поне на пръв поглед) идеята за Божието сътворение. Но тя се уповава на струновата (или по същество на бранната) теория за неизброимите възможности на вакуумния потенциал за появата на различни вселени, като все още няма яснота относно правдоподобността на тази теория, въпреки широкия ѝ обяснителен обхват.

Докинсовата ирония с копчетата, с които Бог изкусно борави при сътворението на Вселената, бледнее обаче пред следния откъс, отнасящ се до божията компетентност относно прецизното съчетаване на характеристиките на Вселената, довело до възникване на живота и на човека:

„Идеята такава прецизна настройка да се е случила сама, може да изглежда невероятна, защото има толкова много променливи. Но във всички случаи наличието на бог, способен да я извърши, е поне толкова невероятно, ако не и повече. *Откъде той ще знае как да го стори?*“ (Dawkins, 2019: 274, мой курсив).

Да се отрича съществуването на Бог от някого в качеството му на атеист, е разбираемо. Но ако дори за миг се допусне божие сътворение на света, то въпросът „Откъде той ще знае как да го стори?“ изглежда не толкова предизвикателен, колкото неразбираем. Неразбираем за човек с очевидно богата култура, доказваща се чрез редовете на неговата книга. Не се съмнявам, че Докинс добре знае както за невъзможността да се докаже съществуването на Бог, така и то да се опровергае по чисто рационален път. Той защитава последователно своя атеизъм, но дали тази защита му дава право на ирония, чрез която авторският атеизъм надскача сам себе си и се натрапва като излишно преиграване, обидно за ухото на вярващия християнин. Ако целта на Докинс е да го преубеди, така че той да приеме атеизма, този негов похват може да доведе единствено до обратен резултат.

От своя страна, Докинс изглежда убеден, че атеизмът върви ръка за ръка с практикуването и разпространението на съвременното научно познание. Може би това убеждение и да е правилно в рамките на начина на мислене на

много читатели. От друга страна обаче, има известни учени, включително и Нобелови лауреати, които като Франсис Колинс са признати изследователи в своите научни области, независимо от искрената си вяра в християнския Бог.

„Първата глътка от чашата на природните науки прави човека атеист, но на дъното на чашата го очаква Бог.“ Можем да подозираме, че тази мисъл се е отронила от устата на учен, съвременник и съмишленик на Декарт. Твърдението обаче е направено от известния баща на квантовата механика Вернер Хайзенберг.⁶ Просвещенските настроения на Волтер не му пречат да заяви: „mes amis, une fausse science fait les athées: une vrai science prosterne l'homme devant la Divinité“ (Voltaire, 2020: 1252).

Съвременното научно познание прави от някои мислители атеисти. За вярващите християни заниманието с наука е напълно богоугодно начинание. Дали науката, предоставяща както световъззрение, така и практическа полезност в безброй житейски направления, е достатъчна за това, щото да се превърне в спасение за човечеството и за отделния човек?

След твърдението, че произходът на физичните закони и константи е нещо относително просто като детска игра, Докинс продължава: „Но успехът на Дарвин и неговите последователи в решаването на по-сложната задача за живота и неговата фина настройка към нуждите на оцеляването следва да ни даде кураж. Особено ако добавим към него и всички други впечатляващи успехи на науката. Списъкът от тези успехи е дълъг. Без антибиотиците, ваксинацията и хирургията мнозина от нас щяха да са мъртви. Без инженерството трудно щяхме да пропътуваме на няколко километра от мястото, където сме се родили. Без агрономията повечето хора щяха да гладуват“ (Dawkins, 2019: 275)

Днешната пандемия на едно невидимо с просто око коронавируса преоформя Докинсовия оптимизъм в неканена песимистична усмивка относно спасителната роля за човека на изброените „впечатляващи успехи на науката“. На повечето проникващи след вирусната атака на белия дроб бактерии антибиотиците вече не действат. Ваксина срещу вируса вероятно ще има, но някой друг път обаче, както се казваше в един хубав български филм, когато хората можеха да ходят на кино⁷. Да, утре ще я има, но днес военни коли отнасят труповете. Инженерството ни е предложило средства за бързо придвижване, но в условия на пандемия самолетите са приземени и ние си стоим вкъщи. Не можем дори „да пропътуваме на няколко километра от мястото, където сме се родили“. Агрономията, дори да загърбим ГМО продуктите, е безполезна без хора, които да прибират реколтата от полето.

Тук дори не отварям дума за безрадостния резултат на десоциализацията, който започна да се изявява в различни посоки.

И всичко това само заради едно коронавируса, което решило да се влюби в човешката биология. Ами ако утре нещо подобно реши да се настанява в

нас? Или пък ни застигне космически катаклизъм или пък глобална катастрофа, предизвикана от нас самите?

Да, от науката ще очакваме помощ при всички такива изпитания пред човечеството. И тази помощ сигурно ще дойде, но науката не е вълшебна пръчица да доставя тази помощ изневиделица и веднага. Нека имаме упование в нея, но то е всъщност упование в самите нас. Човешките възможности обаче не са всемогъщи и се разгръщат единствено в историческото време. В беда човек търси надежда за спасение, за избавление от мъки и злочестини, която надежда е насочена както към него самия, така и над него.

Затова и в посланието на нашия патриарх преди Великден бе припомнена Христовата повеля: „В света скърби ще имате; но дерзайте: Аз победих света“ (Йоана, 16: 33).

БЕЛЕЖКИ

1. В посочената литература заглавието на тази книга е изписано както е в българския превод: „Ръководство за начинаещи. След Бог“. В оригинала на книгата заглавието е “Outgrowing God. A Beginner’s Guide”. Затова и представям заглавието в това изразно подреждане, което намирам и за „по-логично“.
2. „Ето царете, които царуваха в земята на Едома, преди да зацаруват царе у Израилевите синове“. Битие 36: 31.
3. Списание „Космос“, № 13, 2019 г., с. 67. Това не е строго научно списание, а такова, популяризиращо науката, но което гарантира, че тук приведените цитати са извън сферата на фалшивите новини.
4. Лука 11: 20.
5. Матей 14: 25.
6. Вж. книгата „50 Нобелови лауреати и други велики учени за вярата си в Бога“. Варна: Рекламно-издателска агенция „Спектра“, 2006, с. 25.
7. Настоящият ръкопис е предоставен за публикуване на 12.04.2020 г., в началото на постановеното извънредно положение в страната.

ЛИТЕРАТУРА

- Колинс, Фр. С. (2008). *Езикът на Бог*. София: Издателство „Изток – Запад“.
- Докинс, Р. (2019). *Ръководство за начинаещи. След Бог*. София: Сиела Норма АД.
- Voltaire. (2020). *Oeuvres complètes*. Arvensa éditions.

REFERENCES

- Collins, Fr. S. (2008). *The Language of God*. Sofia: Izdatelstvo “Iztok – Zapad”.

Dawkins, R. (2019). *Outgrowing God: A Beginner's Guide*. Sofia: Siela Norma AD.

Voltaire. (2020). *Oeuvres complètes*. Arvensa éditions.

OUTGROWING GOD: PROBLEMATIC REFLECTIONS

Abstract. These are reflections born by the reading of Richard Dawkin's new book under the title *Outgrowing God. A Beginner's Guide*. The text is not intended to be a review of this book, but an attempt at formulating problems and providing assessments of their putative answers. They refer to Dawkin's optimism about the explanatory potential of natural selection and his atheistic position.

Keywords: Dawkin's atheism; natural selection; intelligent design; science and religious faith

✉ **Prof. Anguel S. Stefanov, DSc.**

Corresponding Member of Bulgarian Academy of Sciences

Researcher ID: AAH-9547-2020

Institute of Philosophy and Sociology

Bulgarian Academy of Sciences

13A, Moskovska St.

1000 Sofia, Bulgaria

E-mail: angstefanov@abv.bg